

לדרכו בלשון

א

בנסיוני להעריך את דרכו של ישראל זרחי (סיפא לספרו „כפרה־שילוח“ הש”ח) ציינתי, כי הוא מכני דור־הביניים, שתקופת־חינוכו חלה באיירה, שכבר לא ינקה משרשי ההוויה העברית הישנה ועור לא ינקה משרשי ההוויה העברית החדשה. עמידת־ביניים זו ניכרת גם בלשונם של בני הדור ההוא. ביחוד של אלה, אשר בבואם אל ספרותנו הביאו עמם ילקוט מועט וקל, מהם שהתנחמו על־גלקלה ופירשו דלותם כחירות ממעמסת־דורות, מהם שהבינו ענים ובמאמצי־נפש גדולים, שלא יבינום הממוולים מהם בדור שלפניהם או בדור שלאחריהם. יצאו לכבוש את הלשון ומכמניה חוץ־עצם־תהליך־יצירתם, וכיבושה עלה יפה־יפה. בכללם בולט ישראל זרחי, אשר בכואו לקרית־הספר היה בידו צרור לשון דל וקל ובצאתו ממנה בטרם־עת הניח תיבת־לשון כבדה ומשופעת.

ב

והנה חפצי עתה לסקור אילו נקודות בדרכו זו אל הלשון ובתוכה, ביחוד באותה חטיבת־כתיבה שלו, שבה מאמצי הכיבוש האלה הם בעצם־ריתחתם. לאמור, הסקירה לא תחול לא על הבוסר — ספריו הראשונים ולא על גמרה־בישול — ספריו האחרונים, אלא על ספריו שבאמצע וסכיביו, שכן בהם נראים ביותר נפחוליו על כיבוש־הלשון וניכרת בבירור המתיחות בין השיגרה של אסימוני־דיבור, כפי שהיא בולטת בספריו הראשונים ובין הנוסח של מטבעות כתב, כפי שהוא בולט בספריו האחרונים. הסקירה חלה, אפוא, על ספרים אלה: „הנפט זורם לים התיכון“ (בקיצור: הנז”ר), הר־הצופים (בקיצור: הרה”צ), „מסע בלא צרור“ (בקיצור: מבל־צ), „בית סכתא שחרב“ (בקיצור: בס”ש), „שלהבת גנוזה“ (בקיצור: ש”ג), וראשית הסקירה בקטנה שהיא גדולה — דרך־הרחבה של

צורות-הלשון. אם נפתח בפועל נמצא אך מעט בבנין קל: צד שורד ותועה [הנז"ר, 253]. וברוקה היה פוצל קיסמים [הרה"צ, 15]. ולא יותר מזה בבנין נפעל: ורוחות עזים היו נפרחים [הרה"צ, 207]. וכן: ורוחות נועם היו נפרחים מן ההרים [ש"ג, 164]; ובורי [הכלב] היה נשרך אחריו [הרה"צ, 215]. ובמקום אחר תחול צורה זו על הצל. בכל אלה ניתן לומר. כי טעמו של החידוש היה. כנראה. בצורך גיוון. אך הכרחי וממילא צידוקו אינו מכורר. מה שאין-כן בדוגמה: למה לו עור השלוח הנשאפת [הנז"ר, 110] וכן: אהובה רחוקה ונשאפת [ש"ג, 175]. שהרי כאן החידוש מסייע לצמצום-הלשון. שאילולא הוא הוצרך הכותב לומר: למה לו עור השלוח אשר ישאף אליה וכו'.

בבנין פיעל אין אלא דוגמה בודדת: פעם אחת בילש אותו וארב לו [ש"ג, 19]. מרובות משהו הדוגמאות בבנין פועל. וכן בשלימים: רגלים מגורבות המשי [הנז"ר, 140] רגלים הלבושות גרבי משי; בנחי ל"א: עמק מדושא [כס"ש, 17] וכאן וכאן צמצום-הלשון. שלא לומר: רגלים לבושות גרבי משי. עמק מכוסה דשא. ויש והחידוש אינו בעצם הצורה אלא בשימושה כגון בשלימים: כשכוסו בידו וברכיו מקומרות [ש"ג, 62]. שקימור החל בבנין (תקרה. כיפה) יפול בתנועת הגוף, ובנחי ל"ה: כל זה לא ידומה כלל בזמן ש — — [הנז"ר, 251] והוא דרך המחזיר לשימוש המצוי (מדמה. כמדומה) את הכוח המדמה. הדמיון.

בבנין הפעיל אין הרחבה או חידוש אלא בשלמים: הסגילו כבר הרי המדבר והכחילו באור השמש השוקעת [הנז"ר, 234]. צל כנפי האלבטרוס נמוג — — בטרם העליט על המפעל [ש"ג, 207]. תפס את הנבל וינגין את חוגתו [ש"ג, 113] וכן: יקנה גרמפון עתיק ינגינהו על זרעותיו [מבל"צ, 44]. בשתי הדוגמאות האחרונות מורגש אבקי-ארכאיות בראשונה וא"ו ההיפוך (וינגין). באחרונה הד הכתוב (קחם על זרעותיך).

בנין הפעל מוצג בצורה. שכמותה כבינוני פעול. ומועט הוא גם הייצוג בהתפעל: פעמים שהם מתנצים זה עם זה [ש"ג, 56]

לא-כל-שכן בנתפעל: ואמנם נתנהלו הלימודים [הרה"צ, 162].

ג

אך עיקר ההרחבה יפול בצורת הבינוני הפעול וראה:
 בשלימים: עיניו הבלוטות [ש"ג, 44], ואתה עומד מבויש ולעוג
 [שם, 32], וכן: ועיקמו שפתים לעוגות [שם, 35]; אולס-הפקידים
 כשהוא עלוט דממה [ש"ג, 127], תרנגולת פטומה [שם, 49], יש
 גם נטייה מיוחדת של הכותב, כגון: אף במעינו פרושה היתה
 השמחה [הרה"צ, 212] מחשבתו של הגבר פרושה לפניה
 כמרבד [שם, 114]; וכן: בקול רפה ורעוד [ש"ג, 196], ישיבה
 בהולה ורעודה בקצה-המרפד [ש"ג, 195], פסיעה דקה ורעודה
 [שם, 53], באצבעות רעודות [שם], אך יש גם שימוש בנפעל
 והפעל: היה יורד פתאום מבוהל ומרעד [ש"ג, 40] צעדו הופך
 מורעד כתפיו משתפעות ולבו החצוף עליו נרעד [שם, 58] ובדומה
 לכך: וכולו מורטט ומוזעזע [ש"ג, 42], נטייה מיוחדת אתה מוצא
 גם בדוגמאות: ונחשפת העיר הרחושה [ש"ג, 56], לבו רחוש
 מאד — — ולבו כעוס — — שלבו היה קנוט [שם, 39], המעיין
 לא יוכל לומר, כי ברוב הדוגמאות האלו לא ניתן להסתפק בכנין
 הקל (רועד, רוטט, רוחש, כועס, קנט), אך ההסתפקות היתה נוטלת
 אותו קורטוב רעננות המורגש בצורה שלא נשתחקה מרוב שימוש.
 עד כמה ההרחבה בבינוני פעול נוהגת פה כמעט בשלימים
 בלבד, בולט מחוץ כך, כי בנחי פ"ה אין אלא דוגמה אחת וגם היא
 מצויה אצל אחרים: קומחו שחוויה [ש"ג, 20], אך קומתו שחוויה
 מעט [שם, 193], צלו השחוי [שם].

דרך ההרחבה בולט ביחוד בדוגמאות של הרחבת שמות-
 תואר מיעוטם גזור משמות-עצם, כגון משקל פעילי: קולו היה
 כרסי כמעט [הנז"ר, 278], או שם עצם הגזור מפועל כגון משקל
 פעילתי: קולו היה עמוק ונעימתי שלא כרגיל [הרה"צ, 37], אך
 רובם ככולם גזורים מפעלים, כגון משקל פעיל: חיבוק לטיף של
 זרוע אשה [הרה"צ, 190], אור לטיף וחמים [בס"ש, 17]; משקל
 פעלני: מוסיקה ראשונית שכזאת ערגנית ומתרפקת על הלב

[הנזיר, 170], משקל פעלולי: עגום עצבובי [ש"ג, 5], שענינהם עצבוביות ביותר [מבל"צ, 9], במעבר לשם-העצם משקל פועלן: כבר עובדת כמוכרנית בחנוז [ש"ג, 126].

ההרחבה של שמות-העצם חלה על שמות הגזורים מפעלים ומשקליה שונים. משקל פֶּעַל: כעדר אווים אחרי המָרְט [הנזיר, 24], הלילות הרבים לילות האָרְב לגילוי [שם, 91], הנהג הוציא את מחצית המושב המרופד – שָם את הרְפֵד למראשותיו [שם, 163]. כדי להשאיר הַרְץ של פקפוק [הנזיר 201] בדוראת אבק פקפוק. משקל פעילה: הנהר נרגע עד כדי קפואה שלימה [הנזיר 29], משקל פעילות: לקוי היה אולם זה בזעימות אור [הרה"צ, 11], ובשימוש תואר הפועל ראה: האירה בחדר זעומות [שם, 33], משקל פעלנות: הוא התנצל על חפזנותו [הרה"צ, 202], משקל פיעול: עזר בגיבול הגבינה [ש"ג, 16], משקל פעפוע: דנדון הפעמון הודיע על ארוחת הערב [הרה"צ 150], מרובה יותר הוא השיכוש במשקל הפעלה: ומנסה להביא [את החלומות הנועזים] לידי הפעטה והקטנה [הנזיר, 12], וראה גם בפועל: והמועקה הופעטה והוקטנה כמעט לאפס [שם, 244]; היא לא שמעה ולא ראתה כבר כהוגן ורק לעתים רחוקות היו לה רגעי-הבהרה והיתה עלולה להשתחף עוד בשיחה [שם, 35], במשקל תפעולת: התרעולת שכיסתה את ראשה [שם, 102], תרכוזת העבר האנגלי ובית-הנכאת הלאומי [מבל"צ, 79], הרחבה של שם-עצם הגזור בשם עצם ניתנת בדוגמה אחת, והיא של הקטנה ובמשקל פעלול: גדעון העמיד את ספלול הקפה [הנזיר, 229].

בתחום, שבו מרובים כנודע הלכטים, תחומו של תואר הפועל יש לציין שימושים בשם-החואר לשון רבות, מהם גם מיותרים. הרי למשל: ולבו פעם בו חזקות [הנזיר, 114] שאפשר היה להסתפק בשימוש המצוי: בחזקה, או: וצבי אוהב אותה נאמנות [שם, 131], שאפשר היה להסתפק בשימוש המצוי: נאמנה. ויש גם שם החואר רבות: הכניסה דרך הפשפש התלוי עקומות על ציריו [שם 14] שאפשר היה להסתפק ביחיד: עקום, או לומר:

במעוקס. וכן יש שימוש כדרך הדיבור (פשוט במובן: בפשטוח) הנעזר בכחוב (ברור מללו): מוזר יצאו המלים מפיו (שם, 143).

ד

בתחום הצירופים והניבים נראה דרך שימוש במטבעות על דרך השינוי שבלט בו קו־התפתחות מקביל לקו התפתחותו של המחבר — הוא הקן שתחילתו בקיאות רפופה וסופו ידיעה ברורה. אם נפסח על דוגמאות, שאפשר לפרנסן כשיבושי־דפוס, כגון זקן אשמדאי [=זקן אשמאי] זה [הרה"צ, 165] ואולי: וכל הדברים יחרטו [יחרתו] במוחך כזמור־שיר [שם, 207], וכן על דוגמאות שיש בהן הוספה מיותרת כגון: בשבע עינים זהירות [הנז"ר, 97]. הרי נמצא לא מעט דוגמאות שהשינוי אין לו ביאור אלא בעמקום. האמירה כגון: כלום לא צלחה לו שעתו [הרה"צ, 7] היא דוגמה של עירוב־סיגנאות (מקרא: צלחה, משנה: כלום לא. שעתו) שניתן להמנע בשמירת המימרה כלשונה: כלום לא שחקה לו שעתו. וכן דוגמאות של שינוי שלא לצורך בלשון הכתובים כגון: שכמו נטוי למשא [שם, 78] בעוד לשון הכתוב: ויט שכמו לסבול; וכן: מה לכם שנתעקשתם כחמורו של בלעם [ש"ג, 60] בעוד הכתוב מדבר, כנודע, באתון; וכן: אורח שרוצים ביקרו [שם, 80] בעוד לשון הכתוב: אשר המלך חפץ ביקרו; וכן: לא היה בית בלא חלל [שם, 164] בעוד לשון הכתוב: כי אין בית אשר אין בו מת.

והוא הדין בכמה דקויות שאינן נשמרות. כגון לכה חושב לקפוץ מסגורו [כס"ש, 73] שהמדקדק היה כותב: מחשב; וכן: האם משום שאני אלמנה אפשר כך להתעלל בי [כס"ש, 10] שהמדקדק היה כותב: ובשביל שאני וכו'; וכן: מועד החתונה נקבע [כס"ש, 10] שהמדקדק היה כותב: הוגבל; וכן: היה בדעתו להכניס את נטלקה בלא־רואים [ש"ג, 109] ואף: קם ממקומו בלא רואים [שם, 138] שהמדקדק היה כותב: באין רואים. מה שאין כן דוגמאות אחרות, שהשינויים נעשו מדעת וידיעה כגון: נקב מחיר [הרה"צ, 7], בעוד המקרא נוקב שכר;

וכן: טוב יום אחד קודם [הנזיר, 132] בעוד לשון מאמרם: יסה שעה אחת קודם (וניכר רישום מאמרם: שוב יום אחד לפני מיתחך). לעומת זה צד הידיעה והכוונה בולט בדוגמאות של תרגומים עבריים למימרות ארמיות כגון: לבו לפיו לא גילה [ש"ג, 106] כדרך לבא לפומיה לא גליא; או: וכשם נהר נהר ומהלך-מימיו כך בית בית ודרכי פרנסתו [בס"ש, 5] כדרך נהרא נהרא ופשיטיה וכיוצא באלה.

ואמנם בכתביו הנידונים זוריים משלים לרוב לשימוש בזכרי כתובים ומאמרים על דרך שינויים מכוונים לתכלית מיוחדת.

וביחוד מצוינות הדוגמאות שהשינוי הזה מטיל בהן נעימה הומוריסטית דקה. אתה חש בה גם בדוגמאות כגון: כאוחו ירק שנכמש בחום-הקיץ ושוב לא נוהרה בו שמינית של לחלולית [ש"ג, 64] על דרך שמינית שבשמינית של גאווה. וכן: בשפלה-העונה [שם, 131] על דרך השגור: בשפלה-המדרגה, ואם אתה מצרף: וירכוש את השטר בשפלותו [שם, 46] הרי השחוק העלום של כסל המשמעות (שפלות כמונח כוסריי ושפלות כמונח בנקאי) מעלה רישום של הומור מיוחד. והוא הדין בדוגמה: חותם שמו בהוספת זנב-התנופה [ש"ג, 130] ששחוקו משולש, אם לא מרובע (עומר-התנופה, זנב-התנופה במעופפות, וסלסיל-כתיבה ועצם-התנופה בכלל-משמעות ההרמה והאימץ). וראה מכאן: כסעודת קינוח ליום הארוך [הרה"צ, 114] על דרך: קינוח סעודה בהפיכה הומוריית של סומך ונסמך, ומכאן: לקינוח הלימוד נתעוררה תמיד שיחת חולין [שם, 163] שתיבה קינוח המשמשת פעולה גופנית (אכילה) באה לשמש פעולה רוחנית (לימוד). משהו מדרך זה יש גם בדוגמאות. שיש להן בית-אב: אבק-תחרות [בס"ש, 36]. ויותר: או שעלה בדבריה אבק טעות [הרה"צ, 193] וביחוד: הוא בלע אבק-חיוך [שם, 171] שכן הבליעה היא המוציאה את האבק ממשמעותו המושאלת (משהו, קורטוב) ומחזירה לו משמעותו הממשית ושחוק-המשמעויות מנהה. וכן מהנה אותנו ביטוי כגון: קמטה-טעות במכנסיו [שם, 115] העשוי על דרך

מקח־טעות, וכן: נהיה לוחמים בני־כבוד [שם, 179] על דרך בני־חורה, ואולי אף: הקפות הצפרים [שם, 106]; וכן: כי את כיסך אתה קובע [מבל"צ, 24], וכן: אם אני קובע ממוני ומפורו לכל רוח [ש"ג, 47]. שכן הקונפונטאציה של הכתוב מעלה ניגוד (נפש — כיס או ממון) והוא נשמע כניגוד משעשע. ובדומה לכך: יודע אב נפש בתו [כס"ש, ט], שזכר־הכתוב: יודע צדיק נפש בהמתו מעלה גוון של שחוק.

פעמים השחוק הוא קל יותר, והוא דרך ההבאה של כתוב או מימרה ושינויים על ידי תוספת של דיבור־שלילה, כגון: אפילו טעות גוי אינה מותרת לו [שם, 31]; או: ומעשי אבות אשר לא שימשו סימן לצעירים [שם, 15] על דרך מעשי אבות סימן לבנים. שחוק מיוחד בהטלת שינוי בכתוב על דרך חילוניו של ביטוי מקודש וראה, למשל: אשרי מי שבצל חדרו יתלונן (ש"ג, 33) על דרך: בצל שדי יתלונן. וכן ראוי להזכיר דרך הצירוף של כתובים שונים, ביחוד אם מקומם במקראות סמוך וראה: סוס ונוהגו יצללו במים אדירים [כס"ש, 23] העשוי כדרך: סוס ורוכבו רמה בים וכן: צללו כעופרת במים אדירים, והם שכרי כתובים סמוכים בשירת־הים. ומיוחד במינו הוא צירוף של ביטוי עברי וביטוי אידי כדי מטבע עברי של אימרה: ואתה כלך לך אצל הקיר [מבל"צ, 96] על דרך: כלך אצל נגעים ואהלות ועל דרך: רעד צו דער וואַנד (=דבר אל הקיר). ואגב, ראה דרך שחוק מיוחד כגון: היה מדקדק שידו תפסח על מנעול דלתותם [ש"ג, 13] ונבלעו שתי מימרות ביידיש: זיין פוס האָט נישט איבערגערעטן די שוועל (=רגלו לא פסחה על המפתן) וכן: זיין האַנד האָט נישט אָנגערירט זיין קליאמקע (=ידו לא נגעה בידית־דלתו) והחלפת רגל פוסחת ליד פוסחת היא החלפה של הומור.

ה

הרוצה לעמוד על דרכו להסתייע ממקורות שונים הן בלשונו והן בזולתה אם יידיש ואם לעז, ראוי שיבדוק דרכו בהשוואה. הרי

מכאן דוגמאות: כשמן המור שמושחים גופו של עיף [הרה"צ. 80].
 נכנע לו — — כעבד נרצע [שם. 78]. נמשך אחריו כחבל אחרי
 הדלי [שם]. הוא היה כמי שמחכה לרותחים ומתכבד בצוננים
 [ש"ג. 151]. ידע אימתי להיות קשה כארו ואימתי עליו להיות
 רך כקנה [שם. 6]. קשה הבדידות כיום סגריר [שם. 33]. (ואולי
 ניכר רישום שירו של ביאליק: אך בכוא חור הסתיו בימי-סגריר
 ועב — — בשמיון הזה אחפוך בדד היות); מיותר כחרס
 הנשבר שאין לו תקנה [שם. 6] והוא צירוף של משול כחרס
 הנשבר ושל: איבריג ווי א צערבראָכענר שאַרבען, ובדומה לכך:
 דועכים כפתילה מפוחמת [הרה"צ. 80] על דרך: אויסגען
 ווי פערקאָפטשטער קניוט. וכן: חירף וגידיף כשלושה שיכורים
 [הנז"ר. 60] כדרך: ער שעלט פאר (או: ווי) דרני (או: צעהן)
 שיכורים. וכן: לשון יבשה כעור-המגף [שם. 85] כדרך טרוקען
 ווי א פאָדעשווע (=סוליה); וכן: פניו שחורים כשל מנקה-
 הארובות [ש"ג. 15] כדרך: שווארץ ווי א קוימקערער; וכן
 נקופה כברוש צעיר [הנז"ר. 86]. ישרה כברוש נאה [ש"ג.
 19] והוא על דרך: גלייך ווי א סאָסנעלע (=ישר כאורן צעיר).
 לעומת זאת ניכר מקור הלעז: ויפיו כשל אליל צעיר [שם. 18]
 והוא כבר מצוי בשיר של טשרניחובסקי: אל נער רענן כליל-יופי.
 השוואה משונה היא: לבו מורתח כגחלת [שם. 35] שאין גחלת
 רוחח. אלא שנצטרפו בו ביטוי מצוי בפי העברי בלב קרוע ומורתח.
 וביטוי מצוי באידיש: ברענען ווי א קויל. שדמיונו בכחוב: נפשו
 גחלים תלהט.

כנגד השוואות הלקוחות מן ההוי: והילדה שקעה פתאים
 כסביבון שנתקל פזאום במכשול [ש"ג. 158] ובדומה לכך: נלעג
 כסביבון בסיבוב שנתקל במכשול ונפל [שם. 6] אתה מוצא
 השוואות הלקוחות מן הספר: סעדת בשר בלא משקה היא כאיתה
 קרטגה בלי חניבעל [הרה"צ. 86]. מין השוואות רישום-הלעז ניכר
 בהן אתה מוצא קרובות יותר: חמחו שככה כבועת סבון שנתפקעה

[ש"ג, 16] ורחוקות יותר: כטיוול של סוף ימי השבוע [מב"צ, 125] כדרך וויקנד, וכדומה.

מובן כי ההסתייעות באידיש ולעז אינה מצומצמת על ההשוואה בלבד, אלא מתפשטת על דרכים אחרות. יש והשימוש באידיש בא למסור שיחות שהיו בלשון זו הרי, למשל, בדרך השוואה: תראה אותו כמו שתראה את אזניך [ש"ג, 138] על דרך: וועסט אים זען ווי דאס לינקע אויער (=כמו את האוזן השמאלית). והרי בדרכים אחרות: איזה אברהם כהן על ראשך [ש"ג, 151] כדרך: וואָס פאר — אויף דיין קאָפּ; וכן: הרוחות בלבד יודעים [הרה"צ, 70] כדרך: איין רוח (=השד) ווייסט [בניגוד: איין גאָט ווייסט]; עולם היה נותן [מבל"צ, 108] כדרך: א וועלט וואָלט ער אוועקגעגעבען. וכן: עליך יאמן הכל [הרה"צ, 77] כדרך: אויף דיר איז אלץ צו גלייבען; וכן: עירך דין של רבוננו של עולם [ש"ג, 161] כדרך: גאָטס אדוואקאט [והוא עשוי כדרך: גאָטס סטראָפּטשיק]. וכן: אך סיפרו שניהלו אהבה עם ריבה אחת [בס"ש, 15] על דרך: ער האָט געפיהרט א ליבע. וכן: נאחזו במתניהם וצחקו [בס"ש, 45] כדרך: זיך האלטען ביי די זייטען פאר לאכען. וכן: נשמחו היתה פורחת מקרבו שבע פעמים בדקה [ש"ג, 18] שטארבען זיבענמאל אין טאָג פאר הונגער ויסודו בשבע נפילות כורעים. וענין שבע יפול צדיק וכדומה.

כנסיונות לטבוע מטבע עברי לניב-לעז אתה מוצא בדוגמא שניסוחיה שונים: רכבת של שחר [בס"ש, 60]. רכבת שבין חמה לצל [שם, 55]. חוזרים עם רכבת-המנחה [שם, 66]. משכימים לרכבת של שחרית ומעריבים לרכבז של לילה [שם, 30]. וכן: באת לבקש כאן כתובת של הרוח בשדה [ש"ג, 140] שהוא צירוף כמעט פיקאנטי — מזה אמירה. שנטלה בודאי מעם הדיבור הפולני: לחפש את הרוח בשדה ומזה אמירה. שנטלה אולי מעם הדיבור האידי: היכן לו לרוח (=שד) מספר-בית (=אדריסה). תרגום מלעז מורגש בלשונות: ימים אפורים [הנז"ר, 98] בהוראה של ימי חולין. וביחוד: הסדין הכסוף [מבל"צ, 84] שהוראתו בד-

הראינוע, עצם־הראינוע; וכן: דמי־כיס [בס"ש, 19] כדרך: טאשענ־געלד. ויש, כמובן, שהוא נעזר במטבעות עבריים לניביל־לעז שחידושם אחרים, כמו למשל: הוא מוכרח למצוא אויר לנשימה. אויר־פסגות למען לא יחנק כאן [הנו"ר, 89] וביחוד ראה: מיקי־מהים מרקדים ומקפצים — רק מיקי־מהו אחד [מבל"צ 99] שהוא חידוד של א. שלונסקי לענין מיקי־מאוו [=עכבר].

1

דבר הראוי לעיון הוא דרך החידוש או השינון של ביטויים עבריים מיסודם כגון: מחוז־הערגה [הרה"צ, 153] על דרך: מחוז החפץ שיסודו בתהלים: וינחם למחוז הפצם; וכן: כלום לא היה חלום זה צפור־חלומותיו [שם, 6] על דרך: צפור־הנפש. וכן: בברכים נוקפות [ש"ג, 26] על דרך: נוקף אצבעו; לא טבל שפחו ביין [בס"ש, 7] על דרך: וטבלת פתך בחמץ; וכן ראשו של החטא מתוק ואילו סופו מר, מר מאד [ש"ג, 35] והוא: צירוף של מימרה באידיש ולשונות אחרות: וסופו של כתוב: ואחריתה מרה כלענה; וכן: בנתה את חייה נדבך של שמחה על נדבך של צער [בס"ש, 80] והוא כדרך המניח לכינה על גבי אריה.

אבל דוגמה אחרונה יש בה צירוף מיוחד — דבר מעולם העשייה (נדבך) ידבר מעולם הנפש (שמחה, צער) וצירופים דומים של יסודות אהה מוצא בדוגמאות כגון: התנצל בקומץ מלים שחונות [הרה"צ, 200] והיא החרפה של הגדרה שכבר נשחקה מרוב שימוש: מלים יבשות, החרפה כזאת אתה מוצא ביחוד בדוגמאות שבהן תיחוס לתחושה גופנית תכונה מוסרית ולהיפך וראה למשל: ריח שחצן ומחוצף של פלפלים [ש"ג, 56]. וכן: מדבריו בלטה בוורת וצפצפה שחצנות [הרה"צ, 179]. וכאן השפעת אידיש על דרך: ס'פייפט דער דלות [=מצפצפת הדלות] שיש גם צד אחר של החרפה והוא בתחום הגידופים: טחרן שכמותו [הרה"צ, 162] והוא שימוש מצוי מלשון טחורים וענינו קוועטשער. וראה דוגמאות אחרות: צפצף עליו עש שכמותו [שם]. חמורים, חולעים, אזובי קיר! [שם, 160]. חמור על כנפים היכן

אתה מתעופף [שם 191]. וביטויים מצויים: קורקבן ש כמותך [ש"ג. 15]. קוף במשקפים [שם] וכן: לעזוב כבר כאן את העבודה? אצבע משולשת [הרה"צ 259] והוא דרך האידיש; וואס וכו'? אפייג! לתחום זה משויכות גם דוגמאות מרוככות יותר כגון: מה אתה מיתמם? טלה בן יומו [שם. 111].

הנטייה לגיוונה וגימושה של ההרצאה. אם בחיבור אם בשיחה. מעוררת לשימושים שונים בשברי-כתובים ופירווי-מאמרים באופן שנכנית כמין חטיבה חדשה: הלך אחריה כעולה על גרדום [הרה"צ. 196] ונצטרפו כאן ענין מנוח שהלך אחרי אשתו וענין הליכה כבהמה בבקעה, וכן: כל נחלי האהבה זורמים לים אחד [שם. 207] והוא הרחבה לענין כל הנחלים הולכים אל הים, ובדומה לכך: מחלק הולך ומחלק בא והחלוקה לעולם עומדת [שם. 207] והוא שינוי המוריי לענין דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת [הנזיר. 111]. אגב. לענין סיומה של מימרה בתיבה — לעולם ראה גם דוגמאות אחרות: האהבה תתנדף והדלות תשאר לעולם [שם. 132] וכן: חובות גוררים חובות ואין הפירצה נסחמת לעולם [הנזיר. 111] וכאן גם דרך עבירה גוררת עבירה וחילופה של עבירה בחובה (כף חובה) וחילופה של חובה בחוב. רישומי מימרות חז"ל אתה מוצא גם כגון: ולא עלתה השותפות יפה [בס"ש. 14] כדרך היווג העולה יפה, ובדומה לכך: אבנים טובות ולחם לא תמיד עולים יפה בקנה אחד [מב"צ 114] וענין הניגוד של אבנים ולחם על דרך הניגוד במימרה כדרך: [כאצאהלען] שטיינער פאר ברויט (=לשלם אבנים חחת לחם). דוגמה מענינת היא: הזמן קצר והמלאכה מרובה והפה חובעני מאד [הרה"צ. 143] שחילופו של היום בזמן ושינויו הגמור של הסיום מעלים כמימרה חדשה הקלוטה רוח של בדיחות. כרוח הזאת אתה מוצא באמירה: ככר שלא בעלה רכב [מבל"צ. 121] על דרך נערה אשר לא בעלה איש. אלא שכאן אנו בקרה-חיבור בין המימרה ובין הפתגם.

לקו חיבור מצטרפים ניבים שונים: ואף שהיא [גיורת] בתם של רודפים נתחברה לנרדפים [ש"ג. 194]. אף שכבר יצאה ככלל

פרגית לכלל אשה גמורה עדיין לא הגיעה [ש"ג]. שכן צרורה לא יתמלא מחוליו (שם. 196) על דרך אין הבור מתמלא מחוליו, ערפל שאין לראות אפילו את קצה האף [מביצ 108] והוא על דרך האידיש כביכול הערפל הוא ככסת המכסה אם האדם בשנתו והיא משוכה מעל פניו, וכן: אין אני רוצה בנעל גדולה מרגל. [הנז"ר. 259] ואף דוגמה שאינה מובנת: אי אפשר אפילו לפתוחך באסימון מחוק [בס"ש, 15] וכדומה.

ז

כבקעה קטנה ונאה לעצמה הוא דרכו בפתגם שהיה חביב עליו והוא נעזר בו בין בדרך שתרגם או עיבד פתגמים אחרים ובין שטבע פתגמים משלו עצמו. והרי בזה אסופת פתגמים כאלה. השלובים שילוב אורגאני בתוך הסיפורים. ושגשגו מחוכם ונערכו. לתועלתם של הקוראים על סדר א"ב. בירור מקורם הוא כפרשה לעצמה ועחה העירונית בזה אך מעט מזעיר. לפי שלא שיניתי מנוסחו של המחבר. הרי הצעות השינויים הצריכים לגופו של פתגם מוצעות באופן שהמלים הטעונות שמיטה ניתנו על ידי בסוגרים. והרי הפתגמים:

אכן שישבו עליה ביום לא ישבו עליה כלילה [בס"ש, 96]; [בחינת] אדם [ש] מכיר כאבו ואינו מכיר רפאוהו [הרה"צ, 12]; [ו] אח לבטלה – הקלף [מבל"צ, 111]; אין [זה נוהג שיהא] אדם רודף אחרי הצער [בס"ש 6]; אם האוסם מלא בר – לא יגוע בעליו ברעב [מבל"צ, 123]; אם רוצים להוציא רגל אחת השקועה בבוץ שוקעת עד מהרה הרגל השניה [הנז"ר, 258]; אמרת מלה – הב חשבון [הרה"צ, 20]; אמת של זה שקרו של זה ושקר של זה אמחו של זה [שם, 11].

ביערים יערות ואתה מציל [כאן] שושנים [הנז"ר, 200] (והוא על דרך דברי המשורר הפולני: לא עת לחוס על שושנים בכעור יערות); ברח ללוע האריה להתאונן על זוללותו הרבה [שם, 208].

דברים סתומים אין מבטיחים [מראש] [ש"ג, 17]; [אותם הכריות שה] דבש נוטף מפיהם ורוח קרה בלבם [שב, 22].

זהב בזהב ניתך [שם, 46].

[ה] ידוד אינו מתרץ [הרה"צ. 157].

טוב חזיר מרוצה מסוקראטס בלתי מרוצה [הרה"צ. 204].

[ה] צדים לנהר שברי חרס לאן [הרה"צ. 182] (והוא תרגום מימרה של אותו צדוקי ששאל לרבי ששח: חצבא לנהרא כגני לייא. וביאליק-רבניצקי חרגמו: כדים לנהר חרסים להיכן); כל עוד טוב הגלגל זזה המכוננית [מבל"צ. 108]; מכלי ריק אין לקמץ [הרה"צ. 15] ופחגם מצוי בפולנית: מחוך הריק לא תמוזג; כרגע ירויח טוב ואכל [ארוחת צהרים שמנה] ומחר-שדפון [הנו"ר. 132].

לא כל האורחים שוים ולא כל המארחים שוים [הרה"צ. 23]; על לב ריקן נראים דברים הרבה גדולים מכפי שהם באמת [בס"ש. 24]. [ה] מגיש מתנה בעתה מאה רעות מונע מנפשו [ש"ג 47]; מוטב להצליף את הבהמה בשק מאשר בשוט [הנו"ר. 41]. [ה] מים [ה] גנובים של אתמול היום מימי חוק [הרה"צ. 12].

סוס לא קל-רגל אלא אט-רגל [מבל"צ. 75].

[ה] עולם בוער ואתה ישן [הרה"צ. 181]; [ב] עין יפה [ב] לב נעול [שם. 191]; עיניו מבינות דבר בטרם אזניו שמעוהו [בס"ש. 12] (תיבה: מבינות כפולת משמעות ראייה והבנה); עשרים שנה אחת סבור שיש לך עסק עם בן אדם ופחאום אחה מגלה שאין לך אלא חמור [הרה"צ. 156].

קול [ה] העשוי להמית חיים ולהחיות מתים [בס"ש. 20].

שומר נפשו מכנס רגליו [ש"ג. 32]; שעת-כושר. מי שירדם ליום לא ישיג את הנפסד לשנה. וראוי שמלקטי פחגמיב. חוקריהם (ש. אשכנזי) ומעבדיהם (מ. י. וולך) יתנו דעתם על כך.